द्वैध चरित्र र समस्याको भकारी

डा. डमरुवल्लभ पौडेल

आम नेपाली चरित्रको मूल प्रवृत्ति द्वैध चरित्र हो। हामी जे भन्छौँ त्यो गर्दैनौँ, तर जे गर्छौं त्यो भन्दै हिँड्दैनौँ। भनाइ र गराइमा आकाश-जमिनको फरक हुनु नै हाम्रो पहिचान हो। म, अनि मेरा साथीभाइ, नातागोता, छरछिमेकी र अरू नेपालीमा पनि यो प्रवृत्ति झाँगिँदै गएको छ। मजदुर, शिक्षक, प्राध्यापक तथा आम नेपालीमा समेत यसको कुनै न कुनै अंश लुकेको छ। कर्मचारी र नेतामा त यसले कसरी डेरा जमाएको छ भने यसैका आधारमा उनीहरूको दैनिकी चलिरहेको छ। कुरा एउटा र काम अर्कै गर्ने, दुई भिन्न विकल्पमध्ये दुवैलाई ठीक ठान्ने, यताको पनि उताको पनि समर्थन गरी दहीचिउरे हुनु आदि नै द्वैध चरित्रका उदाहरण हुन्। यसका अलावा ढाँट्ने, छल्ने, नाटक गर्ने, कपट गर्ने, परस्पर विरोधी कुरा गर्ने प्रवृत्ति पनि द्वैध चरित्रकै उपज हुन्।

नेपाली समाजमा द्वैध चरित्र कहिलेदेखि सुरु भयो भन्न गाह्रो छ। विभिन्न धार्मिक तथा ऐतिहासिक पात्रहरूमा द्वैध चरित्र रहेको पाइन्छ। गोकुलका श्रीकृष्णमा त बहुचरित्र भएको देखिन्छ। युधिष्ठिर जस्ता सत्यवादीले समेत 'नर वा कुन्जरोवा अस्वत्थामा हतोहत:' भनेको उदाहरण छ। ऐतिहासिक कालका राजाहरू र सामन्तहरूमा पनि यही चरित्र देखिन्छ। नेपाली समाज परापूर्वकालदेखि शक्तिको पूजक रहिआएको र शक्तिशालीले कमजोरबाट मान-सम्मान खोज्ने अनि दबाएर राख्ने गरेको समेत देखिन्छ। यसको जगमा टेकेर समाजमा सामन्तवादी प्रवृत्ति हाबी हुँदै गयो। छली, कपटी र सामन्तहरूले सोझा, निमुखा र कमजोरलाई दबाउने र आफ्नो मातहतमा राखिरहन द्वैध चरित्र अपनाए। ठूला आश्वासन दिने तर दिएका आश्वासन पूरा गर्न सोचै नराख्ने प्रचलन बढ्दै गयो। आश्वासन पूरा नभए पनि आफूलाई कुनै ठूलो हानि नहुने भएकाले कालान्तरमा यसले प्रवृत्तिकै रूप लिँदा भनाइ र गराइमा व्यापक फरक पर्न थाल्यो। यसैबाट दबिएका निमुखा र कमजोरहरूले पनि सिके। अनि नेपालीहरूको आम प्रवृत्ति भएर द्वैध चरित्रले समाजमा नराम्ररी जरा गाड्यो।

नियतवश कार्यालय जान ढिलो गर्ने अनि हुँदै नभएको अवस्थामा पनि ट्राफिक जाम भएको झूटो कारण दिने, आफूले गरेको गल्ती स्विकार्नुको सट्टा अरूलाई दोष लगाउने, आफू काम गर्न नसक्ने अनि विपक्षीले गर्दा काम गर्न पाइन भन्ने स्पष्टीकरण दिने गरिन्छ। यसैगरी, अभिभावकले ढाँट्ने, छल्ने र द्वैध चरित्र देखाउँदाको परिणाम भावी पुस्तामा वंशाणुगत रूपमा हस्तान्तरण हुने नै भयो। उदाहरणका लागि मन नपरेको मान्छेको फोन आएको थाहा भए हामीले फोन उठाउने अबोध बच्चालाई आफू त्यहाँ भएर पनि नभएको उत्तर दिन लगायौँ। बच्चालाई कक्षामा अनुपस्थित हुँदा बिरामी नभए पनि बिरामी भएकाले अनुपस्थित भएको भन्न सिकायौँ। आफ्नो बच्चा गलत बाटोमा हिँडेको देख्दादेख्दै ढाकछोप गर्न सिकायौँ।

यस्ता अनेकौँ गलत शिक्षाहरूका कारण बच्चामा क्रमश: आफूले गरेको गल्ती स्वीकार नगर्ने र कुनै अमूर्त कारण देखाउने वा मैले हैन फलानोले गर्दा यस्तो भएको भन्ने प्रवृत्ति बसाल्यौँ। कालान्तरमा बच्चा बयस्क हुँदा उसले सानैदेखि सिकेका कुरा व्यवहारमा लागू गर्ने मात्र हैन, यसलाई जीवनकै अभिन्न अंग बनाउने नै भयो। यसरी नेपालजस्तो अल्पविकसित देशका नागरिकमा द्वैध चरित्र हाबी हुँदै गएको भए पनि विकसित राष्ट्रका नागरिकमा यस्ता प्रवृत्ति निकै कम पाइन्छन्। हाम्रोमा जस्तो आम प्रवृत्तिकै रूप लिएको देखिँदैन। अनि विकसित मुलुकमा बच्चालाई झूटो बोल्न सिकाउने गरेको पनि पाइँदैन।

छलकपट जान्ने, झूट बोल्ने, भाषण, गफ र आश्वासन दिएर आमसभालाई प्रभावित पार्न सक्ने योग्यता भएकालाई हामीले नेताको रूपमा बुझ्दै आयौँ। यस्तो बुझाइबाट यही समाजका नागरिकले छान्ने नेताहरूमा स्वभावैले द्वैध चरित्र हुने नै भयो। समकालीन नेपाली राजनीतिका गिनेचुनेका मूर्धन्य नेताहरूमा पनि यही चरित्र अत्यधिक रहेको छ, जसले नेपालमा समस्याहरूको भकारी खडा गरेको छ। संविधान घोषणा हुने अवस्थामा पुगिसक्दा पनि विभिन्न जातजाति, समुदाय र क्षेत्रका नेपालीको चित्त बुझाउन नसक्दा कतै पहिचानको नाममा त कतै अखण्डको नाममा देश दनदनी बल्ने अवस्थामा पुगेको छ। यसका साथै सरकारले पटक-पटक माग पूरा गर्ने आश्वासन दिएर अनशन तोडाउने तर व्यवहारमा मेडिकल माफियाको चंगुलमा सरकार आफैँ नराम्ररी फस्दै गएकाले एउटा स्वाभिमानी र सादगी डाक्टरको जीवन पटक-पटक जोखिममा पारिएको छ।

विभिन्न समयमा अखबारमा प्रकाशित समाचारका शीर्षकको विश्लेषण गर्दा 'द्वैध चरित्र' सम्बन्धी केही उदाहरण यस्ता देखिन्छन्। चुरेमा सरकारको द्वैध चरित्र : राष्ट्रपति चुरे तराई मधेस संरक्षण समितिका लागि ठूलो बजेट विनियोजन गरेको तर क्रसर उद्योग सार्न बजेटमार्फत एक वर्ष ढिलाइ गरेको (राजधानी दैनिक, २०७२ साउन १०), द्वैध चरित्र देखाउँदै बाबुराम : संविधान लेखनसँगै आन्दोलन उचालेको (मिडिया एनपीडटकम, २०७२ भदौ १३), गच्छदारको द्वैध चरित्र : मधेसको नाममा राजनीति गरेको तर मधेसका मुद्दा छोडी सत्तामा मात्र ध्यान दिएको (मधेसवाणी साप्ताहिक, २०७१ चैत २७), माथेमा आयोगका कुरा : प्रतिपक्षमा छँदा नैतिक समर्थन गर्दै डा. केसीको अनशनमा समर्थन जनाएको तर आफू सत्तामा पुग्दा बेवास्ता गरेको (सम्पादकीय, जनमञ्च डट कम)। यी केही प्रतिनिधि उदाहरण मात्र हुन्। खोजी गर्दा यस्ता उदाहरण अनगिन्ती भेटिन्छन्।

यसका अलावा नेपालको समकालीन समाज र राजनीतिमा देखा परेका 'द्वैध चरित्र' सम्बन्धी केही उदाहरण यस्ता भेटिन्छन्। महिला अधिकार र स्वतन्त्रताका कुरा गर्नु तर घरभित्रै महिलाको अवहेलना गर्नु। घर बाहिर गएर केटी जिस्काउने छोरालाई सम्झाउनुको सट्टा केटीको पोसाकलाई दोष लगाउनु वा छोरीलाई बाहिर जानबाट नियन्त्रण गर्नु। दलित समुदायबाट सभासद् बनेका एक सभासद्ले आफ्नी छोरी आफूभन्दा तल्लो जातसँग प्रेम विवाह गरेको भनी ज्वाइँमाथि ज्यादती गर्नु। छुवाछूतविरोधी कुरा गर्नेहरूले नै दलितलाई कुवामा पानी भर्न नदिनू। लाटा, सोझा जनतालाई वर्गविहीन समाजको आशा देखाएर जनयुद्धमा होमी जनताको जीवस्तर अझ खस्कने अवस्थामा पुग्दा आफू भने माथिल्लो वर्गमा रूपान्तरित भई 'म जस्तो नगर, मैले भनेजस्तो गर' भन्ने व्यवहार देखाउनु। बिनाअध्ययन-अनुसन्धान संघीयतामा जाने निर्णय लिइनु र प्रदेशको संख्या हचुवाका भरमा थपघट गरिरहनु। कुनै समुदायले गरेका आन्दोलनको दबाबका कारण गहिरो आधारबिना, हचुवाका भरमा, भविष्यमा पर्ने प्रभावको अध्ययन नगरीकन, आन्दोलन साम्य पार्न विगतमा अनेक खालका सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्नु तर सम्झौता गरिसकेपछि सम्झौताको पालना गर्न-गराउन उदासीन रहनु।

यसैगरी, व्यवहारमा सम्भव नहुने देख्दादेख्दै नेपालका अधिकांश जातजाति र समुदायलाई पहिचानसहितको स्वायत्त प्रदेशको आश्वासन दिनु। एउटा समुदायलाई आश्वासन दिइसकेको कुरामा द्वन्द्व बढ्ने थाहा हुँदाहुँदै पनि त्यही क्षेत्रको अखण्डताको आश्वासन दिनु। 'मधेस एक प्रदेश' को वकालत गर्नु तर सीमांकनको प्रारम्भिक खाका प्रस्तुत भएपछि मधेसलाई चीनसँग सम्बन्ध गाँस्ने अवसरबाट बञ्चित गरियो भनी उत्तर छुने गरी मधेसको सीमांकन गर्न माग गरी कोकोहोलो मच्चाउनु। पार्टीको घोषणापत्रमा उल्लेख भएका विषयविपरीत प्रसंग उठाउनु, सत्तामा हुँदा गलत ठानेको कुरालाई सत्ता बाहिर रहँदा ठीक ठान्नु (जस्तै- नेपाल बन्द), डा. गोविन्द केसी जस्ता द्वैध चरित्र नभएका स्वच्छ छविका डाक्टरले उठाएका जायज माग पूरा गर्न आलटाल गर्नु तर ठूलो जनदबाबका कारण माग पूरा गरेको जस्तो देखाउनु र पटकपटक एउटै मागका लागि अनशन गरिरहन बाध्य बनाइनु।

संविधान घोषणाको अन्तिम घडीमा आइपुग्दा देशमा समाधान गर्नै नसकिने, एउटा समस्या समाधान गर्दा अर्को समस्या बल्झिने, नयाँ समस्याहरूको उत्पत्ति हुँदै जाने अवस्था देखा परेको छ। सत्ताभित्र तथा बाहिर रहेका नेताहरूमा भएको प्रचुर द्वैध चरित्रका कारण धेरै लामो समयदेखि समस्याहरूको थाक लागेर अहिले देश नै दनदन बल्ने अवस्थामा पुगेको छ।

माग गर्ने तथा माग पूरा गरिदिने दुवैखाले नेताहरूले द्वैध चरित्रबाट मुक्त भएर समस्याको समाधान खोज्ने हो भने अझै पनि ढिलो भएको छैन। तर समस्याको भकारी भरिएर छताछुल्ल पोखिएको समस्या अझ झाँगिँदै जाने हो भने भोलि विश्वको मानचित्रमा नेपाल कुन देशमा पर्छ भनी खोज्नुपर्ने अवस्था नआउला भन्न सकिन्न। अब बन्ने संविधानमा नेपाली नेताहरूको बुद्धि र विवेकको कठिन परीक्षा भई देश र जनताको भलाइ हुने गरी सबैको जित होस्।

सत्तभित्र तथा बाहिर रहेका नेताहरुमा भएको प्रचुर द्वैध चरित्रका कारण धेरै लामो समयदेखि समस्याहरूको थाक लागेर अहिले देश नै दनदन बल्ने अवस्थामा पुगेको छ। माग गर्ने तथा माग पूरा गरिदिने दुवैखाले नेताहरुले द्वैध चरित्रबाट मुक्त भएर समस्याको समाधान खोज्ने हो भने अझै पनि ढिलो भएको छैन।